

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

МАДІ ГАЛИНА ІВАНІВНА

УДК: 1:316.3 – 045.28(043.3)

**ЕКОНОМІЧНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ
В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
кваліфікаційної наукової праці на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук

Одеса – 2021

Кваліфікаційною науковою працею є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філософських наук, професор
Пальчинська Мар'яна Вікторівна
Одеська національна Академія зв'язку
ім. О. С. Попова
завідувачка кафедри філософії,
психології та педагогіки

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Бліхар В'ячеслав Степанович
Львівський державний університет
внутрішніх справ
завідувач кафедри філософії та політології

доктор філософських наук, доцент
Іванова Наталія Володимирівна
Луцький педагогічний коледж
завідувачка відділенням
«Дошкільне виховання»

Захист відбудеться «27» квітня 2021 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 69.

З кваліфікаційною науковою працею можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «26» березня 2021 року.

Автореферат розміщено на сайті <http://www.pdpu.edu.ua>

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. Ф. Цибра

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю аналізу різних феноменів буття особистості, важливістю методологічної розробки нових підходів до осмислення проблеми людини у сучасних соціокультурних умовах. Становлення інформаційного суспільства в Україні породжує появу нових категорій економічних маргіналів, що дестабілізують систему соціальних відносин і в той же час видозмінюють економічну поведінку і культуру.

В цьому контексті економічна маргінальність у сучасному суспільстві є амбівалентним соціальним явищем, що призводить до негативних соціальних наслідків як для індивідів та соціальних груп, які втратили колишній соціальний статус та рівень життя, але і є ресурсом інновацій, що формують нові соціальні відносини та спричиняють розвиток суспільства. Таким чином, економічна маргінальність втілює протиріччя конкретного історичного часу, відображує проблемні аспекти в економічній підсистемі конкретного суспільства зокрема та суспільства як соціальної системи в цілому, оскільки актуалізує проблему особистісної ідентифікації та пошуку відповідних механізмів самореалізації.

В соціальному просторі сучасного суспільства економічна маргінальність поглиблюється за рахунок екстенсивного розвитку економіки, засилля застарілих технологій і форм праці, невідповідності системи освіти реальним потребам населення, низького рівня життя, урбанізації, руйнування соціальних зв'язків, трансформації суспільства, коли неминуче відбувається злам традиційних соціальних інститутів, підриваються умови існування цілих груп і класів.

Дослідження економічної маргінальності є особливо актуальними для сучасного українського суспільства, оскільки тривалість маргінального стану спільноти може спричинити кризові явища в усіх сферах життєдіяльності як на локальному, так і глобальному рівнях. Вище зазначене спонукає до необхідності аналізу економічної маргінальності в контексті соціальної філософії для виокремлення проявів економічної маргінальності у соціальному просторі сучасного суспільства та розроблення її концептуальної моделі.

Таким чином, *науковим завданням* є теоретичне осмислення економічної маргінальності як соціального явища та її проявів відповідно до особливостей сучасного українського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках планової наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (державна реєстрація теми №011U010462), одним із виконавців якої є дисертантка. Тема дослідження затверджена протоколом №12 від 27.06.2018 р.

Мета роботи полягає в аналізі економічної маргінальності в умовах трансформації соціального простору сучасного суспільства.

Досягненню поставленої мети сприятиме поетапна реалізація наступних завдань:

- дослідити генезу поняття «економічна маргінальність» та окреслити основні вектори наукового аналізу цього поняття у царині соціальної філософії;
- виокремити основні методологічні підходи, які дозволяють здійснити комплексний аналіз економічної маргінальності як суперечливого соціального явища;
- розглянути економічну маргінальність як соціально-філософську проблему;
- окреслити засади соціальних трансформацій, що притаманні соціальному простору сучасного суспільства;
- з'ясувати діалектичну природу економічної маргінальності в умовах інформаційної спрямованості цивілізаційного процесу;
- виокремити особливості проявів економічної маргінальності в соціальному просторі сучасного українського суспільства;
- проаналізувати основні групи економічних маргіналів, які наявні у структурі сучасного українського суспільства;
- визначити шляхи подолання економічної маргінальності в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження є економічна маргіальність як соціальне явище та її вплив на буття суспільства та особистості.

Предметом дослідження є особливості відтворення економічної маргіальності у соціальному просторі сучасного українського суспільства.

Методологічна база дослідження.

Дослідження має міждисциплінарний характер. Основним методологічним підґрунтям є соціально-філософський аналіз і системний метод, в рамках якого економічна діяльність розглядається як свідома системна діяльність людини по виробництву економічних благ і послуг, що спрямована на отримання доходу та задоволення потреб і забезпечення матеріальних умов життя людини. При аналізі економічної маргіальності як складного суперечливого соціокультурного явища, що розвивається перманентно, використовувалися інтегративний підхід, який поєднує у собі різні методи дослідження, та тісний зв'язок теоретичних уявлень із конкретними реаліями сучасного українського суспільства.

Синергетичний метод надав змогу виявити особливості економічної маргіальності на даному етапі суспільного розвитку. Соціокультурний метод було використано при вивченні економічної маргіальності в контексті глобальних трансформаційних процесів, притаманних сучасному суспільству.

Дослідження ціннісного змісту культури маргіальних груп та їх становище у сучасному суспільстві здійснюється на основі структурного методу. Тому важливим є розуміння економічних маргіалів під яким ми окреслюємо особи, що не повною мірою інтегровані в економічну систему суспільства, не відповідають прийнятним у суспільстві засадам економічної культури, знехтувані суспільством, або такі, що самі відкидають його.

Процеси трансформації сучасного суспільства та їх вплив на динаміку економічної маргіальності проаналізовано за допомогою діалектичного методу. Конкретно-історичний метод дозволив всебічно розглянути багатоаспектність та складність економічної маргіальності як соціального явища та адекватно й коректно виявити його вплив на сучасне українське суспільство. Порівняльно-історичний метод надає змогу шляхом порівняння встановити схожість та відмінність між різними соціальними явищами.

Автор у своєму дослідженні спирався на ряд підходів, які допомогли визначити сутність та специфіку дослідження економічної маргінальності в соціальному просторі сучасного суспільства.

Так, аксіологічний підхід, перш за все, фокусує філософське пізнання на аналізі особистості та її проявів, сенсі індивідуального та соціального буття, ідеалах та імперативах. Сенсоутворювальними основами людського буття, що визначають напрямки та вмотивованість життя і діяльності людини, є комплекс моральних, етичних, культурних цінностей.

За допомогою діяльнісного підходу було проаналізовано види взаємодії індивідів та соціальних груп в умовах маргінальної ситуації, а також роль економічної маргінальності як чинника впливу на соціалізацію особистості.

Для розуміння моральних підстав економічної маргінальності був використаний культурний підхід, завдяки якому економічна маргінальність може розглядатися в площині стану особистостей або груп людей, поставлених на межі існування різних культур, що беруть участь в їх взаємодії, але не примикають у своєму повномасштабному функціонуванні ні до однієї з них. Це значуща річ і для сучасного українського суспільства, коли культурний простір ускладнений історією багатьох народів, проживаючих на теренах незалежної України.

Компаративістський підхід уможливив виділення основних детермінантів економічної маргінальності у соціальному просторі. Для розвитку в економічній людини маргінальних рис як основи життєдіяльності повинні певним чином скластися обставини навколишнього середовища. Постмодернізаційний підхід надав можливість розглянути функціонування економічної маргінальності у інформаційному просторі та вплив інформаційних технологій на запобігання поглиблення маргіналізації суспільства.

Методологічним підґрунтям дослідження стали концепції науковців, які сприяли комплексному осмисленню проблем економічної маргінальності. У філософському, соціальному, психологічному, соціологічному, правовому, політичному аспектах феномен маргінальної особи та маргінальної поведінки розглядають такі вчені як М. Бабаєв, В. Бліхар, Є. Борзунов, І. Карпець, В. Кудрявцев, Е. Лібановата та інші.

Проблему соціокультурної диференціації у сучасному суспільстві та різних видів нерівності відображено у працях А. Барда, Є. Борінштейна, Е. Дайсона, Я. Зодерквіста, В. Іноземцева, М. Кастельса, І. Негодаєва, М. Пальчинської, Е. Тоффлера та інших.

Вивченню проблем маргінальності та умов її виникнення присвячено роботи Т. Веблена, М. Голдберга, Е. Дюркгейма, Г. Зиммеля, В. Зомбарта, П. Козловски, Б. Манчіні, Р. Мертона, У. Самнера, М. Тезова, А. Фаржа, Т. Шибутані.

Також приділено увагу трудам сучасних українських вчених Г. Баршадської, О. Березинської, Ю. Бродецької, В. Воронкової, Є. Головахи, З. Голенкової, Е. Лібанової, І. Прибиткової, О. Черниша та інших.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше в українській соціально-філософській думці комплексно аналізується економічна маргінальність як складне багатоаспектне явище соціокультурного буття, що проявляє себе як в історичному процесі, так і в суспільстві взагалі, оскільки економічна сфера суспільства сприяє професійній реалізації особистості, її включенню в систему економічної взаємодії і дозволяє задовольнити свої матеріальні потреби.

Вперше:

– з'ясовано діалектичну природу економічної маргінальності в умовах інформаційної спрямованості цивілізаційного процесу. Економічна маргінальність має як негативний вплив на суспільство, так і позитивний, тому що саме в умовах становлення інформаційного суспільства проявляється потужний потенціал до інновацій та подолання кризи маргінального стану особистості, що стимулює розвиток суспільства та особистості;

– виокремлено специфічні прояви економічної маргінальності у соціальному просторі сучасного українського суспільства. Виявлено, що маргінальний стан економічних маргіналів є не тільки таким, що природно складається, але й вимушеним;

– розглянуто маргіналізацію особистості як процес соціальної декласації та соціальної дезадаптації, що характеризується погіршенням соціального статусу людини, зниженням рівня життя, втратою професійних навичок, розривом соціальних зв'язків, зміною системи цінностей, раніше властивих тому класу, до яко-

го належала особистість, і, як слідство, трансформацією особистості у ментальне дезадаптаційне поле.

Уточнено:

– соціально-філософські складові економічної маргінальності в сучасному українському суспільстві. Економічна маргінальність безпосередньо корелює із такими складовими, як світогляд, система цінностей, менталітет, рівень економічної культури тощо;

– засади трансформаційних процесів, що притаманні сучасному суспільству та їх вплив на стан економічної маргінальності. Глобалізація, технізація, інформатизація, формування глобального ринку праці, висока конкуренція викликають видозміни соціальної й професійної структури, в якій формуються нові соціальні верстви, що надає можливості висування більш високих вимог до професійних якостей особистості;

– місце людини у категоріальному полі «маргінал» – «маргінальна людина» – «маргінальність». Людина у вищезазначеній системі координат знаходиться у стані тимчасової трансценденції та характеризується дезадаптаційним становищем у суспільстві;

– характеристики економічних маргіналів та особливості їх поведінки у сучасному українському суспільстві. Сукупності цих груп, які відносяться до економічних маргіналів, властива низка психологічних та поведінкових рис, таких як дезадаптація, відчуженість, песимізм, апатія, девіантна поведінка та інші.

Дістало подальшого розвитку:

– визначення особливостей економічної маргінальності в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні. На зростання чисельності маргінальних груп впливає стагнація в економіці, нерівність за освітою, низька конкурентоспроможність українських працівників на ринку праці;

– виокремлення шляхів подолання економічної маргінальності в контексті реалій сучасного українського суспільства. Загалом, шляхи подолання економічної маргінальності з боку держави можна окреслити таким чином: державне регулювання оптимальних соціальних умов; професійна реабілітація груп економічно активного населення і заходи допомоги в соціальній адаптації відносно до груп із найбільш складним становищем;

– вивчення аксіологічного підходу до розуміння економічної маргінальності, що спродукувало розуміння поведінки маргінальної особи. Маргінальна особа більшою мірою схильна до створення антигромадських об'єднань із системою цінностей, яка протистоїть домінуючій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що деякі положення та висновки дисертації розширюють простір для подальшого теоретичного дослідження динаміки економічної маргінальності відповідно до її особливостей у сучасній Україні та можуть бути використані при вивченні проблем розвитку сучасного суспільства у гуманітарній галузі знань, сприяти формуванню нових підходів та категорій у соціальній філософії, а також при підготовці загальних та спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, складанні підручників, монографій та навчальних посібників, в яких розглядаються соціально-філософські аспекти відтворення сучасного суспільства та його базових структурних елементів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки та основні положення дисертаційної роботи розроблено автором на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дисертації відбулась на наступних науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 2018 р.), Круглому столі «Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні» (Одеса, 2019 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса-Дніпропетровськ, 2020 р.), 74-ї науково-технічній конференції професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів та студентів Одеської національної академії імені О.С. Попова (секція «Гуманітарні науки», Одеса, 2019), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка та управління в умовах побудови інформаційного суспільства» (Одеса, 2020), теоретичних та методологічних семінарах кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського».

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження наведено в 11 публікаціях, серед яких 6 статей, 5 з яких вміщено у провідних фахових виданнях, 1 – у наукометричних виданнях та міжнародних виданнях, решта – тези, матеріали доповідей конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою й завданнями дослідження та відображає логічну послідовність досліджених проблем. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, а також висновків й списку використаних джерел.

Матеріал викладений на 222 сторінках, крім цього список використаних джерел (180 найменувань) нараховує 17 сторінок. Загалом у дисертаційної роботи – 239 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, вказано на зв'язок роботи з науково-дослідними програмами, планами, темами, визначені об'єкт і предмет, сформульовані мета та основні завдання дослідження, охарактеризовано використані у роботі методи, розкрита й деталізована наукова новизна та практичне значення отриманих результатів, подано відомість про апробацію теоретичних положень дослідження, його структуру та обсяг.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади аналізу економічної маргінальності**» висвітлено стан зарубіжних та українських наукових розробок з проблем функціонування економічної маргінальності у площині соціальної філософії, розкрито зміст основних понять дослідження, узагальнено методологію дослідження економічної маргінальності.

Перший підрозділ «**Економічна маргінальність у науковому дискурсі: генеза поняття**» присвячено розгляду сутності ключової категорії дослідження «економічна маргінальність».

Розвиток концепції маргінальності в європейській науці переважно пов'язаний з урахуванням об'єктивних соціальних умов її виникнення. Ця концепція відноситься до тієї частини населення, яка позбавлена громадянських прав, доступу до засобів виробництва і системи розподілу соціальних і матеріальних благ. Таким чином, саме у цій науковій традиції

поняття маргінальності містить й економічний вимір, оскільки корелює з такими поняттями як «бідність», «люмпенізація», «пауперизм». В економічному аспекті розуміння маргінальності та її вплив на систему соціально-економічних відносин виходить від К. Маркса і Ф. Енгельса, та фокусується саме на соціальному, а не на особистісному вимірі.

Враховуючи соціокультурну сутність сучасного суспільства під маргінальною людиною ми розуміємо соціокультурну людину, що знаходиться одночасно в різних соціокультурних системах, які суперечать одна одній, в стадії соціокультурної дезадаптації. Взагалі необхідно виділити таку особливість: при дослідженні категоріального поля «маргінал» – «маргінальна людина» – «маргінальність» маргінальність як явище буття людини у суспільстві, по своїй суті, не є обов'язково її (людини) соціокультурною характеристикою. Це більш об'ємна складова людини. Тому під маргінальністю важливо розглядати несистемне положення (несистемний статус) людини у суспільстві, яке характеризує його сучасне буття, сутність чого проявляється у поведінки чи моделі поведінки (соціальної ролі), поглядами на життя, що значною мірою відрізняються від стандартних та знаходяться на межі дезадаптації.

Спираючись на аналіз концепції маргінальності у науковому дискурсі та специфіку соціокультурного буття сучасної людини, під економічною маргінальністю розуміємо соціальне явище, яке характеризує граничний стан особистості або соціальної групи, відносно будь-якої економічної системи або професійної спільноти, що впливає на його економічну поведінку та культуру.

У другому підрозділі *«Напрями аналізу економічної маргінальності»* зазначається, що наукові роботи з дослідження маргінальності багатобічні, незважаючи на те, що маргінальність як соціальне явище стала предметом наукового аналізу відносно недавно і пов'язувалась переважно з тими процесами, які притаманні сучасному суспільству.

Необхідно розуміти, що економічна маргінальність як соціальне явище є амбівалентною: її можна розглядати як феномен постійно наявний у будь-якій соціокультурній реальності, як культурну універсалью. У той же час, маргінальність містить імпульс змін соціокультурної реальності, тобто виступає основою

соціокультурних змін (у даному аспекті економічна маргінальність здатна концентрувати в собі процеси трансформації соціокультурного середовища). Вона може характеризуватись у тому числі і як точка біфуркації в динаміці соціокультурного буття: це перетворює потенціал, який проявляється по-різному, і його прояви, відповідно, можуть мати як позитивний, так і негативний відтінок.

У третьому підрозділі *«Методологічні підходи у дослідженні економічної маргінальності»* розкрито методологічні основи соціально-філософського дослідження економічної маргінальності як перехідний стан особистості та суспільства. Така концепція надає можливість виявити особливості існування економічної маргінальності у площині сучасного суспільства з точки зору природного розвитку дезадаптаційних процесів. Таким чином, вивчення маргінальності припускає міждисциплінарний характер цього дослідження, що об'єктивно, оскільки проблеми перехідних явищ актуальні у багатьох сферах соціально-гуманітарного наукового знання.

У другому розділі *«Економічна маргінальність в соціальному просторі»* зазначено, що економічна маргінальність має соціальний контекст й онтологічний вимір, оскільки виражає положення або стан індивідів та груп зі специфічними топологічними властивостями в соціальному просторі.

Економічна маргінальність так само може бути представлена як гносеологічна категорія, що позначає щось нелогічне, недоступне для пізнання. Тому до характеристик економічної маргінальності може бути віднесено все ірраціональне, суперечливе, зокрема, нетипові форми економічної діяльності або нетипові прояви економічної культури.

У першому підрозділі *«Економічна маргінальність як соціально-філософська проблема»* окреслено соціально-філософські складові розгляду економічної маргінальності.

Відмічається, що процеси соціально-економічної трансформації сучасного суспільства пов'язані з дезорганізацією соціокультурної сфери суспільства, з порушенням регулюючої ролі моралі і моральності, із примітивізацією культурного, духовного життя людей, з ціннісно-нормативною дезорганізацією суспільства. Культурний хаос збільшує кількість культурних мар-

гіналів. Тому відбувається маргіналізація соціокультурної сфери суспільства, що виражається в масовому порушенні навіть найпростіших норм людського буття. Але за мірою формування нового економічного укладу частина економічних маргіналів поступово знайде способи адаптації до нових реалій, набуде нового статусу, нові соціальні зв'язки і соціальні якості, заповнивши нові ніші в соціальній структурі суспільства.

У другому підрозділі *«Економічна маргінальність у соціальному просторі: засади соціальних трансформацій»* розкриваються динамічні аспекти функціонування економічної маргінальності у соціальному просторі у контекстуальному полі трансформаційних змін.

Трансформаційний процес складається з ряду послідовних станів, кожний з яких представляє собою реально досягнутий рівень змін у конкретний період історичного часу. Формою та іманентною характеристикою процесу соціальної трансформації виступає особливим чином організований соціальний рух, єдиним реальним змістом якого є сукупність соціальних змін з метою визначення її закономірностей та тенденцій.

Тому дослідити сучасний стан економічної маргінальності та створення економічних маргіналів є неможливим без розуміння соціального простору, в якому вони існують. Під соціальним простором ми розуміємо відтворення певної системи соціально-економічних відносин індивідами в процесі соціальної взаємодії.

Основні тенденції, що спостерігаються в українському соціальному просторі, не можна розглядати у відриві від тенденцій, що виявляються у сучасному світі. Йдеться передусім про такі загальні тенденції і фактори як глобалізація світового простору, інтеграція у сфері політики, економіки, інформації, з одного боку, і дезінтеграційні процеси – з іншого. Трансформація українського суспільства уявляє динамічне соціокультурне трансцендентне перетворення людини, груп, спільнот, соціуму, що було викликано об'єктивними та суб'єктивними факторами розвитку сучасного суспільства та призвело до глобальних змін у всіх складових України.

У третьому підрозділі *«Діалектична природа економічної маргінальності в умовах інформаційної спрямованості циві-*

лізаційного процесу» доводиться вплив інформаційної спрямованості цивілізаційного процесу на функціонування економічної маргінальності.

В умовах інформаційної спрямованості цивілізаційного процесу аналіз самої соціальної структури докорінно відрізняється і повинен бути зосереджений на інтегральних властивостях сукупності елементів, детермінованих способом їх зв'язків. Цього вимагає становлення інформаційного суспільства - тип суспільного устрою, де інформація та здатність нею оперувати стає для індивідів та соціальних груп одним із факторів соціального розшарування. У даному контексті економічна маргінальність є одним із проявів адаптивних, пристосувальних реакцій системного об'єкта до навколишніх умов, які виникають із взаємодії між соціальними системами різного рівня.

Особливості економічної маргінальності в умовах становлення інформаційного суспільства проявляються, передусім у наступному: процесах подальшого соціального розшарування в зв'язку з появою класу кваліфікованих працівників, що продають не тільки свою робочу силу, а й доступ до знань та інформації; високому рівні безробіття і/або низькому рівні прибутків тих соціальних груп, які не змогли пристосуватися до швидко мінливих умов ринку і підвищення вимог до претендентів на заміщення вакантних посад; проблемах доступу до сучасних інфокомунікаційних технологій і адекватного використання інформаційних ресурсів внаслідок ряду факторів (технічного, фінансового, нормативно-правового тощо); низхідній мобільності, що має довгостроковий характер, що призводить до наростання соціальної ентропії; нездатності певної частини населення адаптуватися до жорстких соціально-економічних умов перехідного періоду.

Третій розділ **«Репрезентації економічної маргінальності у соціальному просторі сучасного українського суспільства»** присвячено філософському осмисленню проблем регулювання економічної маргінальності у соціальному просторі. Акцентована увага на розробленні шляхів запобігання та подолання економічної маргінальності в Україні.

У першому підрозділі **«Особливості проявів економічної маргінальності у сучасному українському суспільстві»** йдеться про специфічні риси проявів економічної маргінальності.

Найбільш очевидним проявом економічної маргінальності в сучасному українському суспільстві є нерівність доступу до основних соціальних благ (якісного медичного обслуговування, якісної освіти та інше), до ресурсів (зокрема, фінансових, інформаційних тощо), до реалізації своїх основних прав в цілому (права на здоров'я, безпеку).

Специфічні прояви економічної маргінальності в сучасному українському суспільстві полягають в тому, що індивіди, які виявилися на «соціальному дні», мають дуже незначну ймовірність повернутися до нормального життя, заново включитися в систему соціокультурних, політичних та економічних відносин. Крім того, можна констатувати формування так званих «передмаргінальних» шарів, у яких високий ризик переходу в маргінальний стан у результаті навіть мінімальної дестабілізації в соціумі.

У другому підрозділі *«Економічні маргінали у соціальній структурі сучасної України»* аналізується існування економічних маргіналів та їх місце в соціальній структурі суспільства.

Соціально-філософські складові економічної маргінальності дають більш глибоке уявлення про те, з яких соціальних груп складається те чи інше суспільство з точки зору різних стратифікаційних моделей, і які з них можна вважати маргінальними. Залежно від зміни критеріїв диференціації соціального простору, змінюється комплекс елементів, які охоплюються поняттям «економічна маргінальність».

Аналізуючи сучасне суспільство, можемо зазначити: «маргінальність» є не тільки певним проміжним становищем індивіда в соціальній структурі, а й його власним самосприйняттям, самовідчуттям. Тому маргінал – це той, хто вважає, що його нинішній стан є тимчасовим або випадковим. Особливо важко переживають свою маргінальність люди, змушені змінити вид діяльності, професію, соціокультурне середовище, місце проживання тощо. Необхідно розрізняти маргінальність як складову частину природної соціальної мобільності, і вимушену маргінальність, що виникла у кризовому суспільстві, яка стає трагедією для великих соціальних груп. «Природна» маргінальність не має масового і довготривалого характеру і не становить загрози для стабільного розвитку суспільства. «Вимушена» масова маргінальність, яка має затяжний довготривалий характер, свідчить про кризовий стан суспільства.

У третьому підрозділі *«Шляхи подолання економічної маргінальності в соціальному просторі сучасної України»* доводиться, що в контексті реалій сучасного українського суспільства необхідно розробити стратегію подолання економічної маргінальності, яка й буде стратегією успіху.

У сучасному українському суспільстві основними детермінантами процесу маргіналізації є спад в економіці, безробіття, міграція, зростання злочинності, розпад соціальної сфери, криза системи цінностей. Одним із найзначніших чинників впливу на динаміку економічної маргінальності є відсутність єдиної шкали цінностей в умовах переходу, що підсилює деструктивізм маргінальності.

При розгляді шляхів подолання економічної маргінальності важливо акцентувати увагу на таких аспектах, як соціальна політика держави і особиста готовність до подолання ситуації, що склалася.

Висунувши незалежність України як об'єднуючу цінність, оголосивши національною ідеєю перетворення України в сильну економічну державу, а також послідовно здійснюючи необхідні кроки зі зміцнення української ідентичності, можна буде поступово усунути небезпечні для нашого суспільства наслідки маргіналізму, в тому числі й економічного.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання: теоретичного осмислення економічної маргінальності як соціального явища та її проявів відповідно до особливостей сучасного українського суспільства.

Проведене дослідження дає можливість в узагальнено теоретичній формі зробити наступні висновки:

1. Економічна маргінальність уявляє собою поняття, що використовується для аналізу граничного стану особистості відносно до будь-якої економічної системи або професійної спільноти, що накладає при цьому певний відбиток на економічну культуру, поведінку та спосіб життя.

2. Генеза поняття «економічна маргінальність» показує, що воно використовується для позначення особливих рис свідомості

й поведінки індивідів та представників соціальних груп, які в силу обставин не здатні інтегруватися в певну соціальну спільноту, по відношенню до котрої вони займають проміжний граничний статус та виступають як маргінали.

Американська наукова традиція в дослідженні маргіальності враховує особливості міграційних та імміграційних процесів, які були характерні і для цього соціуму. Основний дослідницький інтерес зосереджувався на виявленні наслідків дезадаптації мігрантів до умов інокультурного середовища.

Європейська наукова традиція в дослідженні феномена маргіальності задана особливостями соціально-економічного і політичного розвитку ряду західноєвропейських держав. На відміну від американської традиції, європейська наукова думка досліджує роль маргіальних утворень на ринку праці і в політичному житті соціуму. Теорія маргіальності в американській та європейській науковій думці обростає потужним комплексом показників, індикаторів, елементів маргіального стану.

Дослідження маргіальності, зокрема в економічному вимірі, у сучасній українській науковій думці корелюють із особливостями сучасної ситуації, її економічною, політичною, правотворчою, і власне культурною сторонами діяльності індивіда, соціальної групи та суспільства як системи.

3. Напрями аналізу економічної маргіальності дозволяють виділити особливості та ключові моменти в сукупності наукових досліджень. По-перше, означення її динамічних та статичних характеристик: динамічні характеристики економічної маргіальності дозволяють охарактеризувати її як процес переміщення групи або індивіда з одного соціального стану в інший, статичні характеристики виокремлюють стійкий стан тих соціальних груп, що знаходяться в особливому маргіальному (проміжному або ізольованому) положенні в соціальній структурі. По-друге, означення її амбівалентності як соціального явища: її можна розглядати як феномен, наявний у соціальному просторі сучасного суспільства, як його універсалію.

4. Методологічний аналіз економічної маргіальності як соціального явища дозволяє констатувати, що видається неможливим виокремити тільки соціальні або тільки культурні складові даного явища при аналізі його особливостей в умовах сучасної

соціокультурної ситуації. В контексті соціально-філософського осмислення вона характеризується специфічністю різних соціокультурних проявів як позитивних, так і негативних, що оголюють протиріччя і парадокси в системі економічних відносин конкретного суспільства.

5. Економічна маргінальність як соціально-філософська проблема акцентує увагу, передусім, на особливостях соціального та особистісного буття індивідів та груп, які перебувають у кризовому стані внаслідок прискореної динаміки соціокультурних трансформацій, притаманних сучасному суспільству та акцентує увагу на таких складових, як система цінностей, менталітет, ціннісні орієнтації, економічна культура та ін. Концептуальною основою даного аналізу є формування нового соціокультурного типу особистості, яка функціонує в системі певних економічних відносин.

6. Такі засади соціальних трансформацій, як глобалізація, технізація, інформатизація, віртуалізація та інші спонукають осмислення процесів переструктурування соціальних систем, що призводять до перетворення суспільства. Вони можуть виявити і показати загальні закономірності в явищах, що відбуваються в суспільстві в момент його трансформації та можливі моделі його перебудови у соціальному просторі сучасного суспільства.

7. В період переходу України до нових соціально-економічних відносин, без урахування проблеми економічної маргінальності та її особливостей в контексті трансформаційних процесів неможливо передбачити перспективи розвитку суспільства в цілому й економічної системи зокрема. З одного боку, маргінальність є проявом нестійкості суспільного життя, з іншого – саме на зламі ціннісно-нормативних структур контури майбутніх реалій. Визнаючи, що процес трансформації неможливий без посилення маргінальності, необхідно відзначити, що сьогодні небезпечними стають масштаби і темпи економічної маргінальності в Україні.

8. Діалектична природа економічної маргінальності в умовах цивілізаційної спрямованості цивілізаційного процесу являє собою чергування етапів організації та дезорганізації, порядку і хаосу, висхідного і низхідного розвитку. Періоди неупорядкованості, сильної нестійкості в соціальній системі змінюються періодами створення нових соціальних структур, новим варіантом

компонування елементів, більшою впорядкованістю. Зміна етапів організації та дезорганізації суспільства є основою періодичності, циклічності історичного процесу.

9. Особливості економічної маргінальності в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні проявляються, передусім у високому рівні безробіття та низькому рівні прибутків тих соціальних груп, які не змогли пристосуватися до швидко мінливих умов ринку і підвищенням вимог до претендентів на заміщення вакантних посад (у результаті вони виявляються неконкурентоспроможними на ринку праці); проблемах доступу до сучасних інфокомунікаційних технологій і адекватному використанні інформаційних ресурсів внаслідок ряду факторів (технічного, фінансового, нормативно-правового тощо); низькій мобільності, що має довгостроковий характер, яка призводить до наростання соціальної ентропії; прискорених процесах подальшого соціального розшарування у зв'язку із появою класу кваліфікованих працівників, що продають не тільки свою робочу силу, а й доступ до знань та інформації; нездатності значної частини населення адаптуватися до жорстких соціально-економічних умов перехідного періоду.

10. Аналіз груп економічних маргіналів свідчить, що стан сучасного українського суспільства більшою мірою сприяє появі нових маргінальних груп та підсилює їх негативний вплив на соціальні процеси. Особливо важко переживають свою маргінальність люди, змушені змінити вид діяльності, професію, соціокультурне середовище, місце проживання тощо. Більшість представників, особливо старших вікових категорій, виявилися нездатними адаптуватися до нових соціально-економічних умов, що примусило їх обрати стратегію виживання. Також у складних умовах опинилась і молодь. Невідпрацьованість механізмів інтеграції молоді у суспільне життя, незатребуваність її представників у трудовій, політичній та інших сферах призводить до розчарованості і апатії, невизначеності шляхів подальшого розвитку, кризи світогляду, невпевненості у майбутньому, формують у молодого покоління критичне ставлення до змін, породжують непримиренність до існуючої ситуації, потребу в будь-який спосіб її змінити.

11. Аналізуючи можливі шляхи подолання економічної маргінальності в умовах сучасної ситуації в Україні зазначимо,

перш за все: якісну освіту, що включає надбання вищої освіти значною кількістю населення; трудову міграцію; трудову соціально-економічну мобільність; особистісну готовність до подолання маргінальної ситуації, оскільки постає питання про вимір ідентичності економічного маргінала з огляду на ті об'єктивні тенденції, які призвели до цього стану.

Таким чином, аналіз економічної маргінальності крізь призму особистості в умовах сьогодення дозволяє спрогнозувати розвиток сучасного українського суспільства та визначити адекватні заходи подолання економічної кризи.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях, зареєстрованих МОН України:

1. Маді Г. І. Вектори аналізу економічної маргінальності: соціально-філософський аспект// Наукове пізнання: методологія та технологія. – Вип. 2(43). – 2019. – С. 55-63.

2. Маді Г. І. Економічна маргінальність в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні: соціально - філософський аспект// Наукове пізнання: методологія та технологія. – Вип. 2(39). – 2017. – С. 64-70.

3. Маді Г. І. Економічні маргінали у соціальній структурі сучасного українського суспільства (соціально – філософський аналіз)// Перспективи. Соціально-політичний журнал. – Вип. 3. – 2019. – С. 55-62.

4. Маді Г. І. Основні підходи в дослідженні маргінальності: соціально – філософський аналіз// Наукове пізнання: методологія та технологія. – Вип. 1(40). – 2018. – С. 77-83.

5. Маді Г. І. Методологічні підходи в дослідженні економічної маргінальності// Перспективи. Соціально-політичний журнал. – Вип. 1. – 2019. – С. 4-12.

Статті у наукометричних міжнародних виданнях:

6. Маді Г. І. Особливості економічної маргінальності в контексті інформаційної детермінації розвитку українського суспільства// Scientific Journal «Virtus». 2020, February, Iss. 41. С. 24-29.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів кваліфікаційної роботи:

1. Маді Г. І. Економічна маргінальність в контексті трансформацій сучасного українського суспільства// Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні: Матеріали круглого столу (м. Одеса, 21 лист. 2019 р.) – С. 73-76.

2. Маді Г. І. Економічна маргінальність в сучасних соціокультурних умовах: соціально-філософський аспект// Економіка та управління в умовах побудови інформаційного суспільства: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, 15 травня 2020 р. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2020. – С. 29 – 33.

3. Маді Г.І. Економічна маргінальність в соціальному просторі інформаційного суспільства//Освіта та соціалізація особистості: Матеріали VIII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Одеса, 24-25 квітня 2020 р.) – С. 31 – 33.

4. Маді Г. І. Особливості економічної маргінальності у сучасному українському суспільстві// 74-а науково-технічна конференція професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів та студентів: Матеріали конференції (м. Одеса, 12-14 грудня 2019 р.) – С. 91 – 92.

5. Маді Г. І. Економічна маргінальність у молодіжному середовищі в контексті трансформацій сучасного українського суспільства// Суспільні науки та сучасність: актуальні питання: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 17 – 18 квітня 2020 р.) – С. 9 – 14.

АНОТАЦІЯ

Маді Г. І. Економічна маргінальність в соціальному просторі сучасного суспільства. – На правах рукопису.

Кваліфікаційна наукова робота на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державна установа «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2021.

Кваліфікаційна наукова робота присвячена дослідженню економічної маргінальності і її складових в сучасному

українському просторі в кутку зору соціальної філософії. Економічна маргінальність визначена як складне багатоаспектне явище соціокультурного буття, виявляючи себе як в історичному процесі, так і в конкретному суспільстві, оскільки економічна сфера суспільства сприяє професійній реалізації особистості, її включенню в систему економічної взаємодії і дозволяє задовольнити свої матеріальні потреби. Вироблено концептуальне бачення економічної маргінальності, виходячи з уявлень про сучасне суспільство, його складових як органіки економічного буття людини, певну систему у всій сукупності та різноманітності її компонентів.

У роботі з'ясовано діалектичну природу економічної маргінальності в умовах інформаційної спрямованості цивілізаційного процесу. З одного боку, економічна маргінальність має негативний вплив на суспільство, з іншого боку, саме в умовах становлення інформаційного суспільства має потужний потенціал для інновацій та подолання кризи маргінального стану особистості, що стимулює розвиток суспільства і особистості. У категоріальному полі «маргінал» - «маргінальна людина» – «маргінальність» людина знаходиться в стані тимчасової трансценденції і характеризується станом дезадаптації в суспільстві.

Суміжні феномени людського буття характеризуються граничним станом, специфічними формами буття і особливими способами існування. У соціокультурному просторі важливі знання стратегії поведінки людини на межі і про способи подолання граничного стану. Будь-яке смислорозуміння – це розмежування. У підсумку, вся людська діяльність – це різні способи проведення нових меж свого світу і самого себе. Варто відзначити, що з точки зору соціально-філософського аналізу економічна маргінальність оцінюється негативно в більшості випадків, як породження нестабільності і який породжує нестабільність, неоднорідність.

Особливості економічної маргінальності в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні проявляються в високому рівні безробіття і низький рівень доходів тих соціальних груп, які не змогли пристосуватися до швидко мінливих умов ринку і підвищенням вимог до претендентів на заміщення вакантних посад; проблема доступу до сучасних інфокомуніка-

ційних технологій та адекватному використанні інформаційних ресурсів в наслідок ряду факторів (технічного, фінансового, нормативно-правового та інших); низхідній мобільності, що має довгостроковий характер, який призводить до наростання соціальної ентропії; прискорених процесах подальшого розширення в зв'язку з появою класу кваліфікованих працівників, які продають не тільки свою робочу силу, а й доступ до знань та інформації; нездатності значної частини населення адаптуватися до жорстких соціально-економічних умов перехідного періоду.

Ключові слова: маргіальність, економічна маргіальність, економічні маргінали, маргіальна людина, маргіналізація особистості, соціальний простір, соціальна трансформація, трансформація українського суспільства, інформаційне суспільство, цінності, аксіологічний підхід.

ANNOTATION

Madi G.I. Economic marginality in the social space of modern society. - As a manuscript.

Qualification scientific work for the degree of candidate of philosophical sciences in specialty 09.00.03 - social philosophy and philosophy of history. - State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky». – Odessa, 2021.

The qualification scientific work is dedicated to economic marginality research and its components in the modern society social space from the viewpoint of social philosophy.

Economic marginality is defined as a complex multidimensional phenomenon of sociocultural life, which demonstrates itself both in the historical process and in a specific society, since the economic sphere of society contributes to the individual professional realization, its inclusion in the system of economic interaction and allows satisfying your material needs. A conceptual vision of economic marginality has been developed, based on ideas about modern society, its components as organics of human economic life, a certain system in its entirety and a variety of its multi-colored components.

The economic marginality features in the conditions of the information society formation in Ukraine are demonstrated in the high level of unemployment and low income of those social groups that could

not adapt to the rapidly changing market conditions and the increased requirements for applicants for filling vacant positions; problems of access to modern infocommunication technologies and adequate use of information resources due to a number of factors (technical, financial, regulatory and others); downward mobility, which has a long-term nature, which leads to an increase in social entropy; accelerated processes of further social stratification due to the emergence of a class of skilled workers who sell not only their labor, but also access to knowledge and information; the inability of a significant part of the population to adapt to the harsh socio-economic conditions of the transition period.

Key words: marginality, economic marginality, economic marginals, marginal person, personal marginalization, social space, social transformation, Ukrainian society transformation, information society, values, axiological approach.

Маді Галина Іванівна

**ЕКОНОМІЧНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ
В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Автореферат

кваліфікаційної наукової праці на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук

Віддруковано з оригінал-макету.

Підписано до друку 23.03.2021 р. Формат 60х90/16.

Папір офсетний. Гарн. «Times». Друк цифровий.

Ум.-друк. арк. 1,5. Наклад 100 примірників. Зам. 130/21.

Видавець і виготовлювач ТОВ «Сімекс-Принт»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3807 від 22.06.2010 р.

Україна, 65005, м. Одеса, вул. Дальницька, 53.

Тел. (048) 709-20-50.

e-mail: simexp rint.od@gmail.com

